

Інформаційна і національна безпека

УДК 316 (477)

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник НДІ інформатики і права
НАПрН України

ЖДАНЕНКО С.Б., кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

**ВІД “ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА” ДО “ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ”:
ДО ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СУТНОСТІ ПОНЯТЬ**

***Анотація.** У статті зроблена спроба більш детального заглиблення у проблематику інформаційного суспільства та інформаційної безпеки на основі основоположних праць найбільш яскравих дослідників даної галузі знань. Обґрунтовується, що подальший безпечний розвиток і застосування інформаційних технологій з метою забезпечення динамічної рівноваги суспільної еволюції вимагає посилення уваги до проблеми інформаційної безпеки.*

***Ключові слова:** інформаційне суспільство; постіндустріальне суспільство, інформація, інформаційна безпека, інформаційні технології.*

***Summary.** The article attempts a more detailed deepening in the issues of the information society and information security based on the fundamental works of the most brilliant researchers in this area of expertise. It is substantiated that the further safe development and application of information technologies to ensure a dynamic equilibrium of social evolution requires increased attention to the problem of information security.*

***Keywords:** information society, postindustrial society, information, information security, information technology.*

***Аннотация.** В статье предпринята попытка более детального углубления в проблематику информационного общества и информационной безопасности на основе основополагающих трудов наиболее ярких исследователей данной области знаний. Обосновывается, что дальнейшее безопасное развитие и применение информационных технологий с целью обеспечения динамического равновесия общественной эволюции требует усиления внимания к проблеме информационной безопасности.*

***Ключевые слова:** информационное общество; постиндустриальное общество, информация, информационная безопасность, информационные технологии.*

Постановка проблеми. Людина створила ноосферу, володіючи здатністю розумно мислити й перетворювати світ навколо себе. У цьому антропогенному середовищі виділилися три основні сфери людської діяльності, які визначають і спрямовують соціальний розвиток: виробнича, технологічна та інформаційна. На сучасному етапі суспільного розвитку, завдяки своєму визначальному значенню для подальшого глобального розвитку цивілізації, домінуючою стає інформаційна сфера. Тому цілком природно, що поняття інформаційного суспільства відображає об’єктивну тенденцію у соціальній еволюції, коли інформація (знання) стає однією з основних цінностей у житті людей [1 – 2].

Сьогодні у всіх сферах життєдіяльності суспільства чітко позначився клас нових видів загроз і небезпек, пов'язаних із застосуванням новітніх інформаційно-технологічних засобів, які мають безліч варіантів свого прояву: спотворення інформації, маніпулювання свідомістю людей, інформаційна війна тощо. Народжений глобалізацією загальний інформаційний простір слугує полем розгортання інформаційного протистояння держав. Безперервне зростання потужності інформаційних технологій, їх масштабне впровадження призвели до трансформації системи цінностей, в результаті чого сучасне суспільство відчуває глобальну ціннісну кризу.

В інформаційному суспільстві основним чинником розвитку є виробництво й використання людиною науково-технічної та іншої інформації. Кодифікація знання і технологічний прогрес визначаються як системотворчі чинники соціального прогресу. Формування економіки, культури і суспільної психології відбувається в певних умовах, що складаються під впливом техніки й технологій. Теорія постіндустріального суспільства, на наш погляд, є підґрунтям формування сучасної концепції інформаційного суспільства.

Відтак, осмислення сукупності інформаційних процесів щодо забезпечення їх безпеки набуває великого значення. Ситуація, що склалася, свідчить про необхідність адекватної філософської рефлексії, вироблення нової аксіологічної парадигми, відповідної новій формулі буття. У зв'язку з цим, цілком закономірним виявляється пошук основоположних цінностей, які зададуть орієнтири майбутнього розвитку цивілізації, заснованої на інформаційних технологіях, закладуть фундамент, що підтримуватиме внутрішній світ людини і визначатиме стійкість суспільства у цілому.

Результати аналізу наукових публікацій свідчать про те, що перші аналітичні дослідження, які стосуються інформаційного суспільства у сучасному його розумінні, були зроблені ще у 1962 році у праці “Виробництво й розподіл знань у США” Ф. Махлупа, а потім – у дослідженні 1974 року “Інформаційна економіка” М. Поратса. Європу проблема інформаційного суспільства зацікавила в кінці 1970-х, що було відзначено появою дослідження Р. Пойрера “Інформаційний економічний підхід: характеристики обмеження і можливі перспективи”.

На початку 1990-х інтерес до інформаційного суспільства, здавалося б, вичерпався, але поява Інтернету знову стимулювала дослідження цієї проблематики. Отже, проблематика інформаційного суспільства та застосування інформаційних технологій опрацьована достатньо повно. Разом з тим, незважаючи на досить велику кількість наукових доробок у даній царині, будемо констатувати, що цілісної теорії інформаційного суспільства на сьогоднішній час не існує. Це обумовлено, перш за все, тим, що дослідженням інформаційного суспільства займається ціла низка наук – філософія, політологія, соціологія, теорія комунікації, соціолінгвістика, психолінгвістика та ін. Дуже мало й спеціальних доробків, які висвітлювали б філософські аспекти інформаційної безпеки в інформаційному суспільстві, а наявні вимагають деяких уточнень з урахуванням нових інформаційно-технологічних та соціокультурних процесів.

Метою статті є спроба більш детального заглиблення у проблематику інформаційного суспільства та інформаційної безпеки на основі основоположних праць найбільш яскравих дослідників даної галузі знань.

Виклад основного матеріалу. Основи теорії постіндустріального суспільства свого часу заклав американський соціолог Д. Белл [3, с. 207], ідеї якого отримали подальший розвиток у концепції “Трьох хвиль” Е. Тоффлера [4]. Крім того, теоретиками постіндустріалізму є У. Дайзард, Г. Кан, Т. Стоуньєр, А. Турен та ін. [5 – 7].

Й. Масуда, засновник інституту інформаційного суспільства, у своїх працях досить повно представляє теоретичний образ нового типу людського суспільства, фундаментом розвитку якого служать інформаційні цінності [9].

М. Кастельс нову епоху, світову культуру, соціальну та економічну ситуацію, в яку входить людство, називає “інформаціональне суспільство” [10].

Усі автори єдині у думці, що світ вступає в епоху грандіозних соціальних змін, технологічних і культурних перетворень, прогностичні позиції їх є досить близькими. Потенціал техніки, незмінно нарощуваний, здійснює вирішальний вплив на всі сфери життя людського суспільства. Зростає продуктивність праці, у сотні разів змінюється його зміст. Ці зміни трансформують лад культури і впливають на формування всієї цивілізації. Людський інтелект, його міць багаторазово збільшуються завдяки комп’ютерній революції, що розгортається. Соціальна структура суспільства виявляється під надмірним впливом технологічних нововведень. Суть трансформацій, що відбуваються, полягає в тому, що народжується новий цивілізаційний устрій, в якому сфера праці, наука та освіта, державне управління, культура будуть мати принципово інший характер.

На відміну від індустріального суспільства, яке в основі має машинну технологію, специфіка постіндустріального суспільства криється у використанні інформаційно-інтелектуальної технології. “Постіндустріальне суспільство не є продовженням існуючих тенденцій у західному суспільстві, це новий тип соціально-технічної організації і способів життя...” [11, с. 167]. Деніел Белл розглядає як основне джерело всіх видів обміну, здійснюваних у суспільстві, інформацію і знання [3]. Характерною особливістю постіндустріального суспільства є те, що процес обміну інформацією та знаннями здійснюється за допомогою інформаційних і телекомунікаційних технологій. П’ять характеристик постіндустріального суспільства з одинадцяти, виділених Д. Беллом, безпосередньо пов’язані з розвитком науково-технічної революції.

У постіндустріальному суспільстві, як зазначає Д. Белл, формується нова еліта, цей прошарок суспільства реалізується завдяки компетентностям і високій кваліфікації, яких індивіди набувають завдяки освіті. Тепер статус у суспільстві не визначається кількістю наявної власності, що успадковується або одержується в результаті підприємництва, або певної політичної позиції. В результаті чільна роль теоретичного наукового знання, на думку Д. Белла, визначається положенням вченого як центральної фігури у постіндустріальному суспільстві. “Постіндустріальне суспільство є суспільство знання у двоякому сенсі: по-перше, джерелом інновацій дедалі більшою мірою стають дослідження і розробки...; по-друге, прогрес суспільства... визначається успіхами в царині знання” [3, с. 288]. Таким чином, Д. Белл визначає інформацію та знання “стратегічним ресурсом” – основною силою, що породжує докорінні зміни у постіндустріальному суспільстві.

Автор заводить розмову про необхідність законодавчого врегулювання забезпечення вільного доступу до інформації, усунення загроз політичного та адміністративного контролю над суб’єктами за допомогою застосування інформаційних технологій. Важливо відзначити, не применшуючи вирішальної ролі технологій у розвитку сучасної цивілізації, Д. Белл багаторазово виділяє думку про те, що технологія не може прогнозувати соціальних змін, але має можливість надати для цього необхідні інструменти. “Технологія не детермінує соціальні зміни; технологія надає інструментальності й потенційності” [11, с. 167]. У цьому ключі особливо підкреслимо знаменний висновок Д. Белла про те, що всі результати використання технологій цілком залежать від подальшого розвитку суспільства, але якщо точніше:

від цінностей, які детермінують поведінку людини. Сьогодні, на наш погляд, цю ідею необхідно розглядати як основоположну при формуванні філософської концепції інформаційної безпеки.

Важливо відзначити, що робота Д. Белла відноситься до числа перших досліджень, які вивчають нове суспільство, і орієнтована на пошук і узагальнення його характерних ознак. В рамках даної концепції позначені основні напрямки, що концентрують увагу на різних суспільних відносинах, зосереджених навколо інформації і технологічних засобів її зберігання й передачі, розглянуті їх можливі соціальні перспективи. Необхідно підкреслити, що теорія Д. Белла досить цікава в плані розглянутих питань і свого часу відкрила великі дослідницькі перспективи. Однак, як показує дійсність, прогнози автора про найближче майбутнє у порівнянні з нинішніми реаліями виявляються деякою мірою утопічними. Наприклад, виникнення нової еліти суспільства, заснованої на особливому статусі освіти, який заперечує поняття кількості власності і політичних позицій, або становлення нової концепції праці, заснованої виключно на творчому підході до роботи. У той же час, формування подібної еліти, як варто відзначити, має не тільки позитивні ефекти, тут криються великі небезпеки. Основним класом у системі постіндустріальної економіки стає клас, який володіє основним капіталом – знаннями, у результаті чого постіндустріальне виробництво нагородило домінуючий клас правами на привласнення ними блага, що, на нашу думку, лягло в основу суперечливої ситуації, яка знову повертає суспільство до мрій про справедливість і рівність.

Далі вкажемо, що термін “постіндустріальне” не визначає соціальної і політичної організації сучасних нам спільнот, його застосування є зручним для опису технологічного і господарського базису. При цьому суспільство, яке описується Д. Беллом, є досить абстрактним, звідси не виключається можливість його проявів у різних формах. З цього випливає, що, маючи у своїй підставі фундамент постіндустріальної економіки, сформується декілька спільнот, описуючи внутрішню організацію яких, варто, перш за все, керуватися не економічними, а соціально-політичними структурними принципами. У результаті розвиток постіндустріального суспільства Д. Белла як основи інформаційного не виключає економічних, соціальних і всіх інших проблем людства.

Як і Деніел Белл, Томас Стоуньєр у своїй концепції нового суспільства вважає, що стратегічним ресурсом тепер стає інформаційний [77]. Він визначає його як такий, що містить найбільшу економічну цінність, є основним джерелом багатства. Більше того, автор викладає детальну характеристику поняття “інформація” і вперше починає розмову про формування інформаційної економіки.

Інформація, подібно економічних ресурсів людського суспільства, зазнає накопичення, зберігання для подальшого використання й поширення. Т. Стоуньєр підкреслює, що вже в капіталістичному суспільстві XVIII і XIX століть існувала думка про те, що уречевлена праця людини представлена в технічних зразках. Він вкладає в це поняття нову думку про те, що технічні винаходи, являючи собою матеріалізовану працю, є одночасно і вираженою інформацією. Крім того, автор концепції визначає наукове знання як основний фундамент майбутнього прогресу у розвитку суспільства. Від науки до виробництва – у подібному напрямку йде сьогодні потік інформації, на відміну від минулого, коли шлях науки прокладав практичний досвід. Т. Стоуньєр виділяє основний лімітуючий фактор постіндустріального суспільства з його інформаційною економікою – знання. Зростання національного продукту в економіці прямо пропорційне зростанню наукового знання і технологій в суспільстві, оскільки

інформаційна компонента є основною складовою кожного виду діяльності. Техніка, що приходить в життя людини через технологічні знання й організаційні удосконалення, створює багатства, вона є засобом її життєдіяльності. Найважливіший ресурс постіндустріального суспільства – людський капітал, тобто знання, досвід, здоров'я людини.

Т. Стоуньер робить важливе зауваження: в основі професійних компетенцій, рівня кваліфікації кожної людини в постіндустріальному суспільстві знаходиться освіта. “Удосконалення освіти необхідно для дедалі більшого збагачення знаннями людського капіталу, підвищення продуктивності робочої сили, починаючи від працівників фізичної праці і закінчуючи вченими-теоретиками; нарешті, для становлення інформаційного суспільства, члени якого вільно орієнтуються в тонкощах інформаційної економіки і аж ніяк не стають невротиками в умовах швидкоплинного інформаційного середовища”, – пише Т. Стоуньер [7, с. 394]. Усе суспільство стає системою освіти, протягом усього життя людина повинна отримувати нову освіту.

Т. Стоуньер визначає інформаційну епоху епохою достатку, де соціум перестають хвилювати матеріальні потреби. Як індустріальне суспільство викоренило голод, рабство і епідемії, так і постіндустріальна економіка викоринить війну і авторитаризм. Вперше в історії людського суспільства швидкість вирішення проблем випередить їх виникнення. На підставі вищесказаного, ми можемо зробити висновок, що соціально-філософська рефлексія розглянутої концепції також утопічна.

Важливо підкреслити той факт, що Т. Стоуньер характеризує зміну історичних формацій крізь призму економічного розвитку суспільства. Він описує характерні тенденції назріваючих змін, але не відображає конфлікту, що лежить в основі еволюції нового суспільства. Крім того, неможливо назвати виправданою його оцінку переходу політичної та економічної влади до виробників інформації. Мова йде скоріше про формування інформаційної еліти і її вплив на регулюючі процеси, що породжує контроль над суспільною свідомістю і не сприяє стійкому стану інформаційної безпеки в новому суспільстві.

Продовжуючи розвивати погляди Д. Белла, Е. Тоффлер розглядає еволюцію постіндустріального суспільства з точки зору зростання можливостей техніки, а також її впливу на перебіг соціальних процесів у суспільстві [4]. Головним системотворчим фактором його концепції є технологія як основний компонент суспільних відносин.

Розвиток технологій у людському суспільстві, на думку Е. Тоффлера, має схожість з хвилями, серед яких виділяються три основні. Технологічні хвилі змін стосуються в першу чергу аграрної революції, потім – індустріальної і постіндустріальної революції, яка розгортається в наш час. Е. Тоффлер описує її як хвилю, проникаючу всюди, яка приносить зміни в сім'ю, у трудовий процес, вона торкається етики, соціального життя, економіки і політики, змінює свідомість: “третя хвиля ...виводить нас за межі концентрації енергії, грошових коштів і влади” [4, с. 85].

Вивчення нового суспільства у взаємозв'язку і цілісності його сторін (особистості, технології, культури, економіки тощо), уважне ставлення до нормативних орієнтацій і ціннісних критеріїв, відносяться до основних переваг роботи Е. Тоффлера. Як уявляється, Е. Тоффлер виразніше описав, аніж інші соціальні філософи, важливу особливість майбутньої соціальної парадигми: людство наблизилося до небачених перетворень, точніше, наближається таке суспільство, яке не входить в рамки лінійної еволюції. Описувані якісні перетворення в суспільстві, пов'язані з високими технологіями, несуть глибокий сенс і надію на те, що вони дадуть людству справжню свободу. Виробництво потужних компактних комп'ютерів,

виробництво роботів в аерокосмічній промисловості, медицині, генній інженерії тощо – у зазначених сферах діяльності, перш за все, переважають дані технології, відмінні риси яких виділяє Е. Тоффлер: енергозберігаючі можливості, штучний інтелект, мініатюризація.

Е. Тоффлер припускає у недалекому майбутньому утворення нових суспільних відносин, що складаються на основі формування об'єднань людей на певних територіальних автономіях, пов'язаних спільними поглядами, можливо, на ґрунті релігійних, культурних або будь-яких інших інтересів. Відбудеться це завдяки новим технологіям, які допоможуть у побудові самостійного способу життя. Потреба в некваліфікованій праці зникає, одночасно з цим зростає потреба у фахівцях, здатних мислити творчо, самостійно приймати рішення і професійно використовувати складну техніку. Таким чином, ми приходимо до висновку, що соціокультурні трансформації у новому суспільстві, згідно з думкою Е.Тоффлера, вимагають від людини не старанності, а уміння миттєво реагувати на зміни. Автор говорить про людей, які не володіють даною здатністю, які ламаються або відходять у бік, тим самим піднімаючи одне з найактуальніших питань інформаційної безпеки особистості. На жаль, Е. Тоффлер не пропонує способів вирішення даної проблеми, він розглядає ситуацію, що складається, лише з точки зору перспектив для розвитку компетентних індивідів [4, с. 99].

Викладене вище визначає третю хвилю Е.Тоффлера як етап становлення цивілізації, що тягне за собою безліч соціально-психологічних проблем, вирішення яких необхідно шукати вже в наш час.

Крім того, важливо відзначити, що основна ідея концепції концентрується на передчутті необмежених можливостей для розвинутого світу, в ньому не розглядається тема рівноправного входження країн, що розвиваються, у глобальну інформаційну спільноту. Так Е. Тоффлер, як і Д. Белл, у своїй теорії відштовхується тільки від розвитку європейської цивілізації, що надає його концепції вузькоспрямованого, позбавленого універсальності відтінку. У зазначених роботах простежуються міркування про досягнення розвинених цивілізацій, при цьому інтереси менш прогресивних країн не беруться до уваги.

Так, розглянувши загальні тенденції розвитку нового суспільства, роль інформації і інформаційних технологій в ході даного процесу, необхідно виділити з ряду провідних теорій постіндустріалізму концепції, основні положення яких чітко відображають ідеї про необхідність безпечного застосування технології, що розвивається. Наприклад, французький соціолог Ален Турен, проводячи аналіз стану справ сучасного суспільства, дійшов висновку про те, що в своєму розвитку індустріальне суспільство досягло своєї найвищої точки, в результаті чого стає неминучим перехід до нового типу суспільства. Він попереджає про складний небезпечний шлях, в кінці якого як нагорода людство чекає суспільний лад, мобільний і перспективний [8].

Описуючи контури постіндустріального суспільства, А. Турен зазначає, що в постіндустріальному суспільстві управлінський рівень відрізняється більшою глобальністю, автор має на увазі весь механізм виробництва в цілому. Він виділяє дві головні форми, яких набуває вказана дія: по-перше, нововведення в результаті інвестицій в науку і техніку; по-друге, управління, зміст якого полягає в умілому використанні складних систем інформації та комунікацій. “Програмоване суспільство” – таке визначення пропонує А. Турен для нового суспільства, оскільки в ньому закладена можливість виробляти моделі всіх етапів економічного процесу [8, с. 23,

129-130]. На його думку, саме такі відносини, як соціальні та економічні, можуть бути концептуальними у поданні про образ програмованого суспільства, звідси особлива роль у ході інформаційної революції покладається на нову управлінську та інвестиційну політику.

Ведучи мову про негативні сторони постіндустріального ладу, автор наголошує на небезпеці соціального контролю над людьми і суспільством у цілому з боку держави і правлячої еліти за допомогою ЗМІ та доступу до комунікацій. Технократичний характер нового суспільства полягає у тому, що “особливість правлячих сил міститься в можливості їх ототожнення з керуванням системами інформації” [8, с. 134]. Крім того, він підкреслює екологічну спрямованість поточних трансформацій у новому суспільстві. Людина вже не прагне підкорювати природу, завдяки технологіям перед нею відкрилися нові горизонти для вільної творчої діяльності, тепер вона намагається реалізувати себе. Суспільне буття в інформаційному суспільстві визначено свідомістю суб’єкта, який розуміє відповідальність за свої дії, усвідомлює свої цілі й цінності. Життя соціуму “спрямовується дією тих, хто бореться і домовляється про те, щоб надати якусь суспільну форму значущим для них культурним орієнтаціям”, – пише А. Турен [8, с. 31]. Автор підводить до думки про необхідність визнання відповідальності суспільства за всі вироблені модифікації і їх можливі наслідки, які так чи інакше позначаються на соціумі й природі. Таким чином, відзначимо найважливіший аспект з точки зору забезпечення інформаційної безпеки: актуалізуючи питання про відповідальність за використання сучасних технологій з метою безпечного розвитку соціуму і навколишнього середовища, А. Турен визначає одну з ключових категорій концепції інформаційної етики зокрема і загальної теорії інформаційної безпеки у цілому.

Особливої уваги заслуговує також робота Уільяма Дайзарда, у якій описуються сценарії переходу до інформаційного суспільства і можливі проблеми у сфері інформаційної безпеки, що супроводжують цей процес [5]. Автор теорії, вивчаючи перехід до інформаційного суспільства, зазначає, що досягнутий рівень технології в особі інформаційно-комунікаційних ресурсів пропонує людству раніше незвідані можливості. Перспективи використання описуваних ресурсів настільки великі, що незаперечним є факт: суспільство стоїть на порозі нової ери – інформаційної. На його думку, чітко вимальовується загальна модель змін, яка містить у собі три стадії: розвиток економічних галузей, пов’язаних з виробництвом і розподілом інформації; збільшення числа інформаційних послуг, орієнтованих на забезпечення промисловості й уряду; формування масової інформаційної мережі для широкого споживача [5, с. 345].

У. Дайзард погоджується з концепціями розвитку суспільства Е. Тоффлера і Д. Белла, але при цьому автор припускає, що в інформаційному суспільстві вирішення соціально-економічних питань потребуватиме певних зусиль. Важливим є той факт, що У. Дайзард починає вести мову про прийдешні проблеми інформаційної безпеки: неосяжні можливості нової технології приховують у собі не одну небезпеку, боротися з якими людству доведеться щодня. Це може бути дратівлива плутанина з кредитними картами, помилки повідомлень з банку, телефонні дзвінки, збої в режимі роботи транспорту тощо. В результаті може скластися невиразне занепокоєння, від того, що техніка переступила певну межу, за якою немає зворотного шляху. Дане занепокоєння невблаганно наростає від нагромадження серйозних питань – збільшення витрат енергетичних ресурсів, захисту навколишнього середовища від

забруднення, в яких технологічна революція виступає скоріше в ролі причини їх виникнення, аніж в ролі панацеї.

Думка У. Дайзард є абсолютно справедливою, ситуація, що складається, “гостро ставить питання про необхідність ефективної політики перехідного періоду. Така стратегія лише частково повинна залежати від технічних або економічних рішень. Основними повинні стати рішення політичні, які відображають нашу готовність змінити фундаментальні соціальні інститути відповідно до можливостей інформаційного століття” [5, с. 355].

Так ми доходимо висновку, що проблеми інформаційної безпеки, які розглядаються у соціально-філософській концепції У. Дайзарда, не є лише перешкодою на шляху формування нового суспільства, це неминучий результат необдуманих рішень, що веде до руйнування соціально-економічної рівноваги. Припущення ще раз переконує в необхідності вироблення узгоджених заходів і методів контролю й нейтралізації негативних ефектів використання інформаційних технологій в рамках державної системи інформаційної безпеки.

Аналіз наукових доробків провідних постіндустріалістів приводить нас до наступної думки: назва нового суспільства, яке настає за індустріальним, не відображає головних характеристик майбутнього ладу, в якому інноваційним чинником стане інформація. Крім того, префікс “*пост*” виражає деяку обмеженість свідомості для нового суспільства (що вибудовується на нових принципах). Тому, цілком природно погодитися з думкою Юдзіро Хаяші, що основну суть суспільства, яке базується на використанні інформаційної технології, найбільш повно здатне передати поняття “інформаційне суспільство” [12].

Теоретичний образ інформаційного суспільства докладно описаний у працях японського вченого Йошито Масуди [9]. Він порівнює інформатизацію з індустріальною революцією, приписуючи їй ту ж всеохоплюючу глибину. Автор принципово виділяє відмінності між двома моделями суспільного розвитку: “виробництво не матеріальних благ, а інформаційних цінностей – основа розвитку й формування нового типу людського буття” [9, с. 29]. Й. Масуда визначає основні начала інформаційної епохи: комп’ютерна технологія заміщає працю людини; відбувається масове виробництво когнітивної інформації і знань; інтелектуальне (наукомістке) виробництво стає ключовою галуззю економіки.

У концепції Й. Масуди інформаційне суспільство – це, перш за все, “вільне співтовариство”. Використання комп’ютерів у сфері торгівлі, банківській та управлінській діяльності веде до загальної автоматизації робочих місць і масштабної комп’ютеризації, невід’ємно пов’язаної з комунікаційними мережами, тим самим породжуючи збільшення кількості вільного часу, від чого роль комп’ютерів і зв’язку у новому суспільстві буде незмірно зростати. При цьому, роботи й біотехнології підвищать інтелектуалізацію індустрії інформаційного суспільства.

Суспільство, описане Й. Масудою, безкласове й безконфліктне, інакше, суспільство згоди, йому притаманні невеликі уряд і державний апарат. Для індустріального суспільства властивою цінністю було споживання товарів, у суспільстві, яке формується, на перший план виходить час. У людському житті цінність часу височить над такими базисними економічними цінностями, як матеріальні, що визначає нову концепцію економіки, провідними галузями якої будуть інтелектуальні індустрії. Однак варто зауважити, що Й. Масуда надто ідеалізує суспільство, яке народжується, переконуючи у тому, що процес формування інформаційного суспільства буде супроводжуватися зникненням класів, зміною соціальних структур і гармонізацією людських відносин,

зміною цінностей. Очевидним є те, що нове суспільство не стало суспільством згоди. Йому притаманні ті ж соціальні протиріччя, що й індустріальному, з тією лише різницею, що соціальні відносини в нових умовах стали складнішими, оскільки в їх систему включився інформаційний фактор.

У той же час, незважаючи на зазначене вище, Й. Масуда досить чітко уявляє проблеми і складності у сфері інформаційної безпеки суспільства, яке формується. Однією з ключових загроз він вважає небезпеку, яка полягає у вторгненні інформаційних технологій у внутрішній світ особистості і соціальних організацій. Особисте і громадське життя індивіда знаходиться під загрозою вторгнення завдяки тому, що інформація про народження, здоров'я, його роботу, бізнес, банківські рахунки міститься в банках даних. Автор переконаний у необхідності подолати зазначені труднощі: “Я вірю, що ми уникнемо цього катастрофічного автоматизованого курсу... Ми не маємо права застосовувати комп'ютер і науку для знищення духовного життя людини і людства” [9, с. 153]. Він вбачає вирішення проблем у демократизації інформації, державному захисті громадян, у цілеспрямованій роботі щодо запобігання комп'ютерних злочинів.

Цілком очевидно, що Й. Масуда визначає вірні орієнтири для вирішення актуальних проблем інформаційної безпеки, у той же час, на сьогоднішній день державна система жодної країни світу поки не налагодила ефективні механізми їх реалізації. У подібній ситуації усвідомлення важливості проведених перетворень дає стимул до їх подальшого всебічного вивчення. Наприклад, сьогодні процес демократизації інформації в суспільстві зустрічає серйозні перешкоди у вигляді існування політичних, правових, комерційних, ідеологічних, технічних і релігійних бар'єрів, подолати які – серйозне завдання для інформаційного суспільства.

Аналіз тенденцій розвитку сучасного інформаційного суспільства дає відомий іспанський філософ Мануель Кастельс [10]. На відміну від Д. Белла, який в 1970-1980-х роках ХХ ст. розмірковував про прогнози й перспективи інформаційної епохи, М. Кастельс мав можливість аналізувати зміни, що відбуваються на рубежі ХХ-ХХІ ст. Він розглядає основні цивілізаційні процеси, принципово пов'язані з розвитком інформаційної технології сучасного світу.

У його наукових доробках представлений перехід людства в інформаційну епоху у вигляді цілісної теорії, що дозволяє оцінити масштаб інформаційної революції, яка призвела до докорінних змін практично у всіх сферах людської діяльності. М. Кастельс вбачає революцію у сфері інформаційних технологій “відправним пунктом” при аналізі всіх економічних, суспільних і культурних процесів суспільства [10], підкреслюючи щоразу думку про те, що в описі суспільства неможливо обійтися без характеристики його технологічних інструментів. Філософ переконаний, що технологія – це свого роду потенційний ресурс розвитку історичних процесів і соціальних змін у суспільстві, що живить різні варіанти їх подальшого спрямування. Відповідно, людське суспільство безумовно є вільним у виборі шляху свого подальшого розвитку, оскільки високі технології є лише засобами здійснення життєдіяльності. У цьому ключі думки М. Кастельса збігаються з точкою зору Д. Белла.

М. Кастельс розглядає виробництво комп'ютерних технологій як фактор, що здійснює основний вплив на відносини влади і більшість культурних процесів, що протікають у людському суспільстві. У його суспільстві роль знання та інформаційних процесів підняті на досі небачену висоту, у той же час, М. Кастельс підкреслює відмінність між своєю теорією “інформаційного суспільства” (*informational society*) з озвученими раніше концепціями “інформаційного суспільства”. Під інформаційним способом еволюції автор розуміє “технологію генерування знань, обробки інформації та

символічної комунікації” [10, с. 39]. Тут визначальна відмінність криється у значенні інформації для суспільства, М. Кастельс підтверджує важливу роль інформації, а також її обміну для суспільства протягом усього історичного процесу.

М. Кастельс визначає головні характеристики інформаційно-технологічної парадигми. Згідно з першою, технологія безпосереднім чином впливає на виробництво інформації, інакше кажучи, інформація – це свого роду продукт технології. Друга стосується всіх видів людської діяльності, що перебувають під технологічним впливом. Третя полягає у мережевій логіці трансформацій соціальної системи, яку ініціює інформаційна технологія. Четверта свідчить про гнучкість інформаційно-технологічної парадигми за рахунок високої здатності до реконфігурації. Остання характеристика криється в конвергенції певних технологій в високоінтегровані розробки, прикладом тому служать інформаційні системи з телекомунікаціями, комп’ютерами і оптичної електронікою. Об’єднані разом перераховані вище риси інформаційно-технологічної парадигми є фундаментом інформаціонального суспільства.

Справедливо зазначити, що М. Кастельс, ґрунтуючись на широкому історіографічному і статистичному матеріалі, проводить всебічне оцінювання цивілізаційних процесів, народжених принципово новим значенням інформаційних технологій. Фундаментальна праця М. Кастельса визначає ціннісні і світоглядні орієнтири науково-теоретичного аналізу інформаційної дійсності. Його аналіз супроводжується оптимістичними припущеннями про майбутнє, це пов’язано, перш за все, з непохитною вірою автора в силу науки і освіти, в осмислені соціальні дії суб’єкта, який адекватно реагує на зміни навколишньої дійсності, і раціональну політику перетворень.

У свою чергу, з числа нових проблем, описаних М. Кастельсом, в контексті даної статті необхідно виділити такі, як аномальну владу над суспільством нових способів комунікацій і поширення інформації, що веде до ситуації контролю над людиною. Засоби масової інформації, при своїй повній політичній безвідповідальності, тепер стають головною політичною ареною. Він вбачає у виробництві комп’ютерних технологій фактор, що здійснює основний вплив на відносини влади і більшість культурних процесів, що протікають у людському суспільстві. Ця ситуація змушує автора концепції визнати той факт, що інформаційна епоха породжує нові форми нерівності. Зі свого боку додамо, що залежність соціально-культурних процесів, які протікають у суспільстві, від виробництва і використання технологій надає технократичного забарвлення розвитку нової цивілізації, однак М. Кастельс, на жаль, не пропонує шляхів вирішення усіх зазначених вище проблем.

Також відзначимо, що іменування М. Кастельсом нового соціального ладу – “мережеве суспільство”, передбачає, перш за все, входження в інформаційну еру більш розвиненої частини людства. У даному словосполученні відображається лише така характеристика інформаційної епохи, як формування глобальних інформаційно-комунікаційних мереж, що пов’язують між собою окремих людей і держави, для розвитку яких країні необхідно володіти необхідним рівнем науково-технічного потенціалу. Як і багато західних концепцій, теорія нового суспільства М. Кастельса не пропонує можливість альтернативного шляху формування інформаційної цивілізації. Країни Заходу абсолютно переконані у своїй перевазі і в цій царині не беруть до уваги ймовірність створення самобутніх концепцій інтеграції інших культур у глобальний інформаційний простір.

Розглядаючи хронологію теоретичних поглядів на процеси інформатизації та проблеми безпеки, пов’язані з масштабним упровадженням інформаційних технологій,

можна сказати, що для перших концепцій суспільства, що формується (Д. Белл, Т. Стоуньєр, А. Турен та ін. [3; 7; 8]) властиві сподівання на проникнення науково-технічної раціональності в усі сфери життєдіяльності суспільства, що дозволить гармонізувати і максимально впорядкувати його. Це пора технократичного оптимізму, віри в успіх влади технократів і нестримного науково-технічного прогресу.

У свою чергу, роботи більш пізнього періоду (М. Кастельс, Т. Росзак та ін. [10; 11]) відрізняються вже меншою мірою науково-технічного фанатизму і великою увагою до психологічних, духовно-моральних, гуманістичних аспектів розвитку інформаційної цивілізації.

У 1990-х роках про характер прийдешньої епохи починають міркувати філософи пострадянського простору, які з питань нового світового порядку, що супроводжується інформаційною експансією технологічно розвинених країн, звертають увагу на тему природи інформаційного суспільства. Так отримує розвиток теорія формування інформаційного простору, в якій так само знаходять своє відображення проблеми інформаційної безпеки і пошук шляхів їх державного регулювання [14 – 18].

У цьому ключі виділимо цікаву роботу про самоорганізацію ноосфери відомого кібернетика Ріфгата Абдеєва [16]. Він розглядає процес розвитку суспільства з точки зору його взаємодії з досягненнями інформатики, кібернетики, синергетики, мікроелектроніки, генетики, що дозволяє йому вести мову про майбутнє людства як про інформаційну цивілізацію. Його теорія виникнення інформаційного суспільства описана як еволюція людської цивілізації у тривимірному просторі в структурі звужуваної спіралі зі змінним кроком, з наступними координатами і параметрами: час, інформація, прогрес. Надмірне зростання ролі інформаційних ресурсів і комунікацій представлено як об'єктивний фактор формування інформаційного суспільства. На думку автора, в умовах інтенсифікації інформаційних процесів знання й інформація повною мірою правлять виробництвом, дозволяючи з нічого виробляти високоефективні матеріали. Мінімальне використання енергії та сировини дозволить досягти небувалих успіхів в економіці.

Застосування інформаційних технологій у таких сферах, як сільське господарство, виробнича сфера тощо, приведуть до збільшення кількості вільного часу, дозволяючи громадянам підвищувати рівень освіти і культури. При цьому структура держави вдосконалюється: влада інформації і влада інтелекту пронизують законодавчу, судову і виконавчу гілки влади. Це відбувається шляхом підготовки до управління найбільш компетентних фахівців, що підтримують ідею свободи гласності. Держава вкладає інвестиції в системи охорони здоров'я, освіти і охорони природи. Важливо відзначити, що постеконічному характеру нової цивілізації Р. Абдеєва близькі ідеали гуманістичного соціалізму. Так автор підкреслює, що “еволюційний шлях інформаційної цивілізації дозволяє здійснити відхід від логіки капіталістичного шляху розвитку, подолати економічний фетишизм і насправді перетворити людину на самоціль суспільного розвитку” [16, с. 98].

Необхідно підкреслити, що майбутнє вчений бачить тільки за умови належного розуміння інформації та інформаційних процесів. У цьому ключі він піднімає коло питань, які потребують філософського осмислення. Р. Абдеєв переконаний, що як прогресивні тенденції розвитку потребують підтримки такі напрямки: пріоритет загальнолюдських ідеалів і цінностей; інтеграція держав, роззброєння і природозбереження. Таким чином, один з головних висновків дослідження автора імпонує цілям формування загальної теорії інформаційної безпеки. Прогрес сучасного суспільства визначають підвищення рівня освіти у сфері використання інформаційних

технологій, гуманістична спрямованість процесу інформатизації, розумна державна політика у сфері інформаційної безпеки, що забезпечує безпечний розвиток соціуму і навколишнього середовища.

Завершуючи аналіз праць теоретиків нової епохи, необхідно відзначити, що вчені справедливо виділяють характерні особливості прийдешнього часу. В рамках концепції інформаційного суспільства інформація і знання стають ключовим чинником суспільного розвитку, що перевершує за значущістю всі види матеріального виробництва, енергії і послуг. У цій концепції інформація, знання, нові інформаційні технології та телекомунікації є основним агентом економічних, соціальних і політичних змін у сучасному суспільстві.

Теорії інформаційного суспільства, безсумнівно, розширюють знання про соціальний і науково-технічний прогрес, у той же час, вони не дають цілісного уявлення про трансформації сучасного суспільства. Концептуальний аналіз основних теорій розвитку нового суспільства в контексті інформаційної безпеки дозволив нам виявити відносно невисоку ступінь критичності дослідників до можливостей, що відкрилися на основі використання інформаційних технологій. Прийдешня цивілізація ставить суспільний розвиток у тісну залежність від прогресу науки і техніки, в результаті чого набуває політично небезпечного відтінку, їй притаманні економічні, соціальні і всі інші види проблем, посилені інформаційним фактором. Крім того, відсутність в інформаційному суспільстві утвердження ідеалів справедливості поряд з проголошенням внутрішньої і зовнішньої свободи відображає в ньому деяку “етичну неповноцінність” [19 – 21], що свідчить про його нездатність протистояти виникненню антагоністичних протиріч.

Майбутні перспективи людства в теоріях інформаційного суспільства розглядаються без урахування етичних обмежень, в них затверджуються ідеї свободи, але більшою мірою ігноруються принципи інформаційної безпеки як важливої умови, що визначає на сьогоднішній день стабільність суспільного ладу. Через цю обставину, як справедливо зазначає О. Манжуєва, виявляються недостатньо врахованими нові види небезпек, загроз і негативні ефекти застосування інформаційних технологій [22].

У той же час, згідно з хронологією теоретичних поглядів на процеси інформатизації та проблеми безпеки, пов'язані з масштабним впровадженням інформаційних технологій, можна сказати, що властивий першим концепціям інформаційного суспільства високий ступінь науково-технічного фанатизму зменшується. Пізніші теорії інформаційного суспільства відрізняються вже більшою увагою до наслідків впровадження інформаційних технологій, до психологічних, духовно-моральних, гуманістичних сторін розвитку інформаційної цивілізації, тим самим створюючи методологічну основу для вирішення проблем інформаційної безпеки.

Висновки.

Основні концепції нового суспільства торкаються деяких актуальних проблем інформаційної безпеки: інформаційного розшарування суспільства, контролю над індивідуальною й суспільною свідомістю, порушення конфіденційності інформації, вторгнення в особисте життя індивіда тощо. Багато ідей і положень розглянутих робіт, наприклад, аналіз суспільної та економічної динаміки М. Кастельса, аналіз значення моральної відповідальності А. Турена можуть бути покладені в основу загальнонаукової концепції інформаційної безпеки.

Таким чином, аналіз формування нового суспільства, усвідомлення його в цілісності, без відриву від інформаційних технологій, спонукає до пошуку шляхів безпечного розвитку, подолання негативних ефектів від застосування інформаційних

технологій, перегляду ціннісних орієнтирів. На наш погляд, подальший напрямок безпечного розвитку і застосування інформаційних технологій з метою забезпечення динамічної рівноваги суспільної еволюції вимагає підтримки умов інформаційної безпеки. У свою чергу, вивчення сутності поняття “інформаційна безпека” дозволить чітко уявити суть даного процесу і визначити його конкретні напрямки.

Використана література

1. Дзьобань О.П., Кальницький Е.А. Зародження концептуальних підходів до розуміння сутності і специфіки інформаційного суспільства. *Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія “Філософія, філософія права, політологія, соціологія”*. 2013. Вип. 5 (19). С. 3-15.
2. Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. Інформаційне суспільство як новий спосіб соціальної взаємодії. *Правова інформатика*. № 1(41)/2014. С. 3-11.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва: Academia, 1999. 956 с.
4. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: АСТ, 1999. 794 с.
5. Дайзард У. Наступление информационного века. Новая технократическая волна на Западе. Москва: Прогресс, 1986. С. 343-356.
6. Кан Г. Грядущий подъем: экономический, политический, социальный. Новая технократическая волна на Западе. Москва: Мысль, 1986. С. 169-206.
7. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики. Новая технократическая волна на Западе. Москва: Мысль, 1986. С. 393- 421.
8. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. Москва: Научный мир, 1998. 204 с.
9. Masuda Y. The information society as post-industrial society. Washington: World Future Society, 1983. 171 p.
10. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
11. Bell D. The third technological revolution and its possible socioeconomic consequences. *Dissent*. New York, 1989. Vol. 367. № 2. P. 165-172.
12. Hayashi Y. Johoka shakai: Hado na shakai kara sofuto na shakai. Tokyo: Feo, 1969. 189 p.
13. Roszak T. The Cult of Information. The Folklore of computers and the True Art of Thinking. New York: Pantheon Books, 2000. 764 с.
14. Вачнадзе Г.Н. Агрессия против разума: информационный империализм. Москва: Политиздат, 1988. 271 с.
15. Моисеев Н.Н. Информационное общество как этап новейшей истории. *Свободная мысль*. 1996. № 1. С. 81-83.
16. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. Москва: ВЛАДОС, 1994. 334 с.
17. Боряк Г. Інформаційна інфраструктура суспільства й ретроспективні документальні ресурси (інтеграційні підходи та археографічна діяльність). *Бібліотечний вісник*. 1996. № 4. С. 3-8.
18. Бабич В. Бібліотека. Інформація. Суспільство. *Бібліотечний вісник*. 1999. № 1. С. 43-45.
19. Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. До проблеми морально-етичних аспектів інформаційного суспільства. *Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія “Філософія, філософія права, політологія, соціологія”*. 2013. Вип. 5 (19). С. 104-114.
20. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Інформаційне суспільство: морально-етичний дискурс. *Інформація і право*. № 1(10)/2014. С. 16-25.

21. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Людина в інформаційному суспільстві: проблема моральної ідентифікації. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія "Філософія"*. 2019. № 1 (40). С. 8-20.

22. Манжуева О.М. Феномен інформаційної безпеки: сутність і особливості: дис. ...д-ра філос. наук. Улан-Удэ, 2015. 383 с.

~~~~~ * * * ~~~~~